

Druhá práce, *Plánování komplexního rozvoje velkých měst — zkušenosti i cesty zdokonalování*, byla zpracována velmi početným kolektivem autorů — J. J. Sigovem, A. S. Krovovem, E. A. Fominem, S. V. Uspenskim, A. S. Paškovem, V. R. Polozovem a dalšími.

Autoři zde uvádějí řadu zajímavých údajů o růstu měst v SSSR. Tak například jen za léta 1959–79 vzrostl počet lidí žijících ve městech nad 500 tisíc obyvatel ze 63 miliónů na 163 miliónů. Žije zde dnes tedy 31,5 % všeho obyvatelstva SSSR.

Za hlavní funkce města považují autoři funkci výrobní, ekologickou, architektonicko-plánovací a řídicí.

Mezi teoretiky neustále probíhají, jak známo, diskuse o optimální velikosti měst. Objektivní ekonomické zákony se ovšem projevují silící urbanizací.

Růst výrobních sil, jak prokázal Marx, objektivně vynucuje centralizaci a kooperaci. Do výrobního procesu je vtahován stále větší počet lidí. Koncentrace výroby vede i ke koncentraci sídlišť, městská komunita umožňuje optimálnější kooperaci než komunita rozptýlených vesnic. Zapojenost celých rodin do výrobního procesu vynucuje vazbu rodiny na takovou komunitu, kde lze očekávat dostatečnou pestrost i četnost pracovních příležitostí. Tou je opět spíše město. Tyto faktory se odrážejí v ukazatelích produktivity práce i růstu zisku podniků ve městech, jak je propočítali a již před deseti lety publikovali sovětsští ekonomové.

Produktivita práce a zisk v průmyslových městech různých velikostí (v % průměru všech měst): (2)

Počet obyvatel měst (tisíc osob)	Hrubá produkce na 1 pracovníka	Zisk
do 50	90	82
50 — 100	97	90
100 — 200	100	101
250 — 500	100	94
500 — 1000	108	111
nad 1000	138	211

Město poskytuje řadu sociálních výhod, jako jsou například výběr škol, širší volba volnočasových aktivit, větší a mnohostranné nákupní možnosti, služby atd. V tomto smyslu je člověk ve velkém městě svobodnější. To se ukazuje i na světovém trendu růstu měst. Lidé berou v úvahu spíše tato pozitiva než nesporná negativa života ve velkých městech. Proto také prognózy naznačují další růst měst v příštích desetiletích. Vedle vzpomenuých faktorů hovoří pro tento trend i programový růst vědy a služeb, jejichž funkce jsou vázány rovněž na městskou komunitu.

Z ekonomického hlediska je nutno dělit výrobní podniky ve městě alespoň na dvě základní skupiny:

- podniky zařazující komunitu do systému ekonomických vztahů celostátních (světových),
- podniky obslužné sféry.

Zatímco první skupina je řízena oborově, druhá spadá pod řízení místní. Její ekonomická váha bývá obvykle mnohem vyšší, než je známo a hodnoceno ve veřejném mínění. Z hlediska komunity nelze ovšem řídit pouze podniky druhé skupiny, jestliže analýzy nepostihnou rozvoj skupiny první a vzájemné vazby. Městská doprava uspokojuje potřeby všech podniků, obchodní síť musí být dimenzována a organizována podle kapacity a harmonogramu většiny podniků atd. Náhlý vzrůst kapacity jednoho podniku obvykle narušuje ekonomický rozvoj druhých („lanaření“), posilování migrace z venkova a tím i požadavků na byty, dojíždění, služby. Živelnost v rozvoji průmyslu může vyvolat nerovnoměrnost poptávky po pracovních sílách (textil — jen ženy, doly — jen muži). Vzájemná závislost podniků a komunity je zcela evidentní. Cílevědomé řízení těchto vazeb, jejich prognózování a plánování je objektivně potřebné a společensky žádoucí. Tento tlak nutí dokonce i kapitalistické země hledat cesty, jak koordinovat často anarchistické a agresivní podnikání soukromých firem. Centrální plánování je však, podle vyjádření západních teoretiků samých, v jejich podmínkách nerealizovatelné; tím větší je snaha alespoň za-

(2) V. Pereveděncev: *Koncentracija gorodskogo naselenija i kritérii optimal'nosti goroda*. In: *Urbanizacija i rabočij klass v uslovijach naučno-těčničeskoj revolucii*. Moskva, Nauka 1970.

bránit zřejmým škodám živelného růstu měst, zadržet devastaci životního prostředí, znečišťování měst průmyslovými podniky, omezit negativa urbanizace. Těch je přirozeně celá řada a jde o to, aby se v podmínkách socialismu, kde existuje možnost jejich plánovitě prevence, tato možnost za pomoci věd urychleně a centrálně realizovala.

Recenzovaná práce je rozdělena do čtyř základních oddílů s řadou subkapitol. Již názvy upozorňují na obsah problémů, které jsou v nich analyzovány:

První oddíl: Teoretické problémy rozvoje velkých měst v SSSR

1. Město — článek národního hospodářství
2. Město jako materiálně prostorové prostředí života
3. Komplexní rozvoj města — podstata, hlavní směry rozvoje
4. Zvláštnosti teritoriálního rozvoje velkých měst
5. Hranice růstu velkých měst a stírání rozdílů město — venkov

Druhý oddíl: Praxe plánování rozvoje velkých měst

1. Projektování výstavby měst jako tradiční forma předplánovaných prací
2. Zkušenosti z organizace plánování ekonomického a sociálního rozvoje velkých měst a informačního zabezpečení
3. Plánování investic výstavby měst
4. Město a oblast jako jediný objekt plánování
5. Městský obvod v systému plánování ekonomického a sociálního rozvoje města

Třetí oddíl: Vytvoření systému předplánových výzkumů

1. Perspektivní plánování rozvoje měst v systému národohospodářského plánování
2. Projektování výstavby města, jeho zařazení do systému komplexního perspektivního plánování
3. Městská aglomerace jako objekt teritoriálního plánování
4. Pasport města v systému předplánových výzkumů

Čtvrtý oddíl: Zdokonalování plánování rozvoje velkých měst

1. Programové cílová metoda plánování a posílení komplexnosti plánů velkých měst
2. Propojování teritoriálních odvětvových plánů
3. Plánování sociálního rozvoje ve městech
4. Plánování opatření k ochraně přírody ve městech
5. Plánování pracovních zdrojů ve velkém městě
6. Teritoriální faktory zvýšení efektivity výroby
7. Finanční zabezpečení plánů ekonomického a sociálního rozvoje velkých měst
8. Aplikace matematických metod a plánování rozvoje měst

Obě recenzované práce jsou pro nás zajímavé nejen četnými konkrétními informacemi, nýbrž i proto, že se teoreticky a metodologicky zabývají otázkami, které i u nás mají postupně stále větší důležitost. Navíc jde o práce autorů mimořádně zkušených: vedle teoretické erudice se mohou prokázat účastí v celé řadě významných průzkumů a plánovacích komisí, které připravovaly dokumenty postupně již realizované v sociálním plánování odvětví a velkých měst. Tím zajímavější jsou recenzované práce i pro čtenáře pracujícího v oblasti teorie nebo praxe sociálního plánování u nás.

Jaroslav Kohout

V. G. Afanasjev: Obščestvo: sistemnosť, poznanije i upravlenije (Společnost: systémovost, poznání a řízení)

Moskva, Politizdat 1981, 430 s.

K bohaté produkci člena korespondenta AV ZSSR Viktora Grigorieviča Afanasjeva přibudla publikácia s názvom Spoločnosť: systémovosť, poznanie a riadenie. Tvorba tohto sovietskeho bádateľa nie je u nás neznáma. Prehľad majú o nej predovšetkým tí, v centre pozornosti ktorých sú problémy riadenia socialističeskoj spoločnosti. U tohto autora sa k problematike riadenia socialistickej spoločnosti druží i sformulovanie stanoviska k systémovému prístupu ako jednej zo súčasných metodologických tendencií. Vďaka tomu je potom i problematika riadenia socialistickej spoločnosti skúmaná zo zorného uhla dialektickomaterialisticky poňatého systémového prístupu.

Prácu, ktorú odporúčame do pozornosti čitateľov, možno považovať za logické

rozvíjanie názorov V. G. Afanasjeva na problematiku systémovosti a riadenia. Ako vysvitá už z jej názvu, rozhodol sa autor riešiť v nej dva okruhy problémov: problém systémovosti a poznania; problém systémovosti a riadenia.

Formálne tomuto zámeru zodpovedá členenie celej práce na dve časti, ktoré majú spolu desať kapitol. Vzhľadom k tomu, že V. G. Afanasjev patrí u nás už k dobre známym autorom, nebudeme sa podrobne pristavovať pri obsahu každej kapitoly. Naším cieľom je skôr upozorniť na niektoré nové momenty, ktoré táto práca prináša.

Dnes, keď sa pomaly dostávame zo „systémového opojenia“, i produkcia autorov zameraná špeciálne na problematiku systémovosti sa snaží neustále spresňovať svoje predtým intuitívne predstavy. Situácia sa na pôde marxisticko-leninskej filozofie vykryštalizovala do stavu, keď sa na systémovosť pozerá ako na neodmysliteľnú súčasť materialisticko-dialektického skúmania skutočnosti.

U V. G. Afanasjeva sa to prejavuje nielen v tom, že považuje systémovosť za „... vlastnosť, črtu objektívnej reality a systémový prístup k nej — črtu, aspekt marxistickej dialektiky ...“ (s. 3), ale i v stotožnení systémového prístupu a systémovosti s podstatou dialektického skúmania. Tento fakt sa nevyskytuje iba u Afanasjeva, a preto som toho názoru, že na filozofickom fronte, ale nielen na ňom, by bolo potrebné pripomenúť, že formovanie dialektickomaterialistického prístupu k skúmaniu javov skutočnosti je späté s kvalitatívne najvyššou formou ako materializmu, tak i metódy — dialektiky — ktoré sú trvale adekvátnymi metodologickými nástrojmi. Systémovosť považujeme naozaj iba za „aspekt“ marxistickej dialektiky.

Za cenné považujeme, že recenzovaná práca dáva možnosť čitateľovi pochopiť podstatu systémového prístupu rozvíjaného z pozícií dialektického materializmu. A to nie izolovane, ale v súvislosti s riešením takých konkrétnych problémov, akými sú i problémy riadenia socialistickej spoločnosti.

Východiskom pre formovanie systémového chápania skutočnosti je (nielen pre V. G. Afanasjeva) pochopenie vzájomnej súvislosti systémovosti a celostnosti. Túto súvislosť, ktorá je ináč ešte nedoriešeným problémom, chápe ako genetickú súvislosť, pričom systémovosť je v tejto genéze kvalitatívne vyššia.

Svoje pochopenie tejto súvislosti vyjadruje autor názorom na celok ako systém, pričom zároveň používa pri označení systému pojem celostnosť, t.j. celostný systém. Ak sa chceme dopracovať k jeho poznaniu je nutné poznať: jeho podstatu, zloženie, štruktúru, funkcie, integratívne systémové faktory, jeho komunikáciu s vonkajším prostredím a históriu (s. 17 a 18).

Po vymedzení celostnosti a jej vzťahu k systémovosti sa dostávame v druhej kapitole k posunutiu tohto problému do podoby systémovosti a celostnosti foriem poznania. Je treba v tejto súvislosti podotknúť, že v celej ďalšej práci používa autor pojmy systémovosť a celostnosť ako synonymá. Sme toho názoru, že „genetická“ spätosť pojmov „systémovosť“ a „celostnosť“ ešte nie je dostatočným dôvodom na ich stotožnenie. Potom by systémovosť v poznaní nevyjadrovala jeho vyšší stupeň.

Systémovosť a celostnosť foriem poznania rozoberá autor na príklade vnemu a pojmu ako formy odrazu celostného systému. Obidva sú výrazom úrovne vývoja odrážaného celostného systému (s. 57).

Záveru týkajúce sa systémovosti a celostnosti poznávania sú uplatňované pri odhaľovaní systémového charakteru každej vedeckej teórie (tretia kapitola). Každá z nich reprezentuje systém, ktorého štruktúra je tvorená východiskovým empirickým základom, predmetom skúmania, jazykom, prostriedkami skúmania, súhrnom pravidiel, princípov alebo logikou vyvodzovania zo zákonov (s. 75).

Za „vyvrcholenie“ autorových úvah o systémovosti považujeme jeho výklad *marxistickej dialektiky ako systému* (štvrtá kapitola). Jeho podstatu možno zhrnúť nasledovne: dialektika je systémom, ale špecifickým. Jeho špecifickosť je podmienená charakterom komponentov, ktoré tento systém tvoria, jeho štruktúrou, funkciami tohto systému, ale tiež i jeho vzájomným pôsobením s vonkajším prostredím. Je to zároveň otvorený, vyvíjajúci sa systém (s. 92).

Pre čitateľov, ktorí sa nezaoberajú štúdiom konkrétnych metód výskumu systémov, bude iste zaujímavá informácia o jednej z nich — *diakoptike* — ktorej duchovným otcom je americký vedec a inžinier, G. Cron (s. 163). V. G. Afanasjev ju charakterizuje ako originálnu analyticko-syntetickú metódu skúmania a riadenia systémov. Originalita tohto postupu nie je v použití analyticko-syntetických postupov, ale vo využití „možností teoreticko-množinovej topológie na skúmanie systému a projektovanie zložitých, predovšetkým inžinierskych systémov.“ (s. 170—171)

Uplatnenie postupov diakoptiky sa prejavuje rozčlenením skúmaného systému na podsystemy, ktoré sa stávajú samostatným predmetom výskumu. Výsledky ich poznávania sa spracovávajú topologickou cestou a zachytávajú sa na graf. Graf je

fažiskom tejto metódy a tiež bodom z ktorého začína syntéza získaných poznatkov o systéme. Syntéza prebieha vrstvením grafov „na seba“, t. j. vytvorením tzv. syntetického grafu, odrážajúceho „dôležité bloky systému“ (s. 170).

Z naznačeného vyplýva spojitost zachytávania vlastností podsystémov a potom i vlastného systému na grafoch s procesom modelovania, a to predovšetkým modelovania topologického. Pri bližšom záujme o túto metódu odporúča autor preštudovať publikáciu G. Crona vydanú v ruštine — *Issledovaniye slozhnykh sistem po chastjam (diakoptika)* (Moskva 1972).

Po svojich úvahách o vzťahu zmyslovo-konkrétneho a abstraktného sa zastavuje autor pri modelovaní. Po osvetlení podstaty modelovania ako „špecifického spôsobu poznania, pri ktorom sa jeden systém (objekt skúmania) reprodukuje v druhom (model)“ (s. 195) sa venuje analýze miery podobnosti modelu a skutočnosti. V tejto súvislosti uvažuje o procese modelovania, ktorý sa, podľa V. V. Družinina a D. S. Kantorova, delí na etapy vytvárania podmodelov a to: funkcionálneho, informačného a morfológického (s. 202–203).

Význam modelovania sa zdôvodňuje v práci riešením „trojjedinej“ úlohy. „Na začiatku sa tie alebo iné charakteristiky systému — objektu reprodukovujú na modely. Potom sa model ako súhrn odrazených alebo reprodukovaných charakteristík systému — originálu všestranne sleduje... A konečne, poznanie získané na modeli sa prenáša na originál...“ (s. 207).

Týmito úvahami uzatvára V. G. Afanasjev časť práce, ktorú nazval *Systémovost* a gnozeológia, obsahujúcej sedem kapitol. V druhej časti sa zameriava na problémy systémovosti a riadenia socialistickej spoločnosti.

V súčasnosti sa čoraz častejšie stretávame v literatúre s článkami o riadení socialistickej spoločnosti s pojmom *cieľovo-programové plánovanie*. Reprezentuje, podľa autora, takú formu plánovania, ktorá spĺňa podmienky systémového, komplexného prístupu. Úmyselne sme tieto dva pojmy, t. j. systémovosť a komplexnosť, oddelili iba čiarkou. Chceme tým naznačiť, že v recenzovanej publikácii sa stretávame i so stotožňovaním *systémovosti* a *komplexnosti*. S takýmto postupom nesúhlasíme.

Tí čitatelia, ktorí sledujú Sociologický časopis, mohli v jeho starších ročníkoch nájsť štúdie k vzťahu systémovosti a komplexnosti. Napríklad František Zich poukazuje na to, že zatiaľ čo „... systémovosť sociálneho procesu je daná ako atribút sociálnej reality, vyjadruje podstatné stránky jej existencie...“, tak „... komplexnosť v riadiacich procesoch chápeme ako schopnosť riadiaceho subjektu plniť aktívnu úlohu, ktorú realizuje na dosiahnutie určitých cieľov...“ (1)

Komplexnosť a systémovosť sú v súlade s týmto chápaním — s ktorým sa stotožňujeme — pojmy odrážajúce dva rozdielne aspekty posudzovania objektívnej reality. Systémovosť je možné vzťahovať v prípade riadenia socialistickej spoločnosti k objektívnemu charakteru vzťahov socialistickej spoločnosti, zatiaľ čo komplexnosť je pojmom slúžiacim na označenie úplnosti poznania zákonov sociálneho pohybu, na ich odraz v metódach vedeckého riadenia socialistickej spoločnosti.

Ano, i vlastný proces poznania je možné chápať ako konkrétny systém. To však ešte automaticky nezaručuje pri jeho používaní komplexnosť.

Cieľovo-programové plánovanie je v práci považované za „... jeden z konkrétnych prejavov komplexného, systémového prístupu k riadeniu,“ za zosilnenie integrácie a centralizácie v podmienkach socialistickej ekonomiky (s. 253). Vyššou formou komplexného riadenia vývoja socialistickej spoločnosti ako celku je stranické vedenie, zmysel ktorého je v zabezpečení celostného vývoja tejto spoločnosti (s. 246).

Chápať systémovo cieľovo-programové plánovanie znamená vedieť vytýčiť taký cieľ z hierarchie cieľov, ktorý je určujúci, hlavný. Rozhodujúce sú predovšetkým konečné ciele spoločnosti (s. 258). Z toho vyplýva, že ciele sú úzko späté s prostriedkami ich realizácie, ktoré vyžadujú, aby bol cieľ konkrétny, reálny a kontrolovateľný (s. 261).

V súvislosti s *programom* upozorňuje autor na jeho úzku spätosť s projektom, čo sa prejavuje v častom chápaní cieľovo-programového riadenia ako riadenia podľa projektu (s. 265). S takýmto stotožňovaním pojmov „plán“ a „projekt“ autor súhlasí len keď sa myslí národný význam projektu.

Prirodzene vzniká otázka, či existujú aj necieľové programy. Rozdiel medzi necieľovým a cieľovým programom je vysvetľovaný stupňom integrácie prvkov tvoriacich program. V cieľových programoch je vysoká, vďaka vytvoreniu špeciálneho orgánu riadenia, ktorý je koordinátorom celej práce (s. 266). Záver týchto úvah

(1) F. Zich: *Teoreticko-metodologické otázky komplexného riadenia sociálnych procesov*, Sociologický časopis 1979, č. 1, s. 12.